

Сатыбалдиева А.Т., Кенжебек уулу А.

**КЫРГЫЗСТАНДА МАДАНИЙ ТУРИЗМДИ ӨНУКТҮРҮҮНҮН
НЕГИЗГИ ФАКТОРЛОРУ**

Сатыбалдиева А.Т., Кенжебек уулу А.

**ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНОГО
ТУРИЗМА В КЫРГЫЗСТАНЕ**

A.T. Satybaldieva, Kenzhebek uulu A.

**MAIN FACTORS OF DEVELOPMENT OF CULTURAL
TOURISM KYRGYZSTAN**

УДК: 796.52(976.2)

Макалада маданий туризм жөнүндө жалпы маалымат берилип жана Кыргызстанда маданий туризмди өнүктүрүүгө таасирин тийгизген эң негизги факторлор катары: маданий мурастар, азыркы кыргыз маданияты, инфраструктуралык же глобалдуу маданияттык факторлор, брендинг жана жарнама, эмгек жана этикалык факторлор, ошондой эле маданий туризмди өнүктүрүүдөгү негизги иш-чаралар каралат. Аймакта туризм тармагын өнүктүрүүдө жаратылыш шарттары менен бирге тарыхый-маданий ресурстар эң маанилүү факторлордун катарына кирет. Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов – «Бул дүйнөдө баардык нерселер келип кайра кетиши табигый көрүнүш болсо, маданият – бул өмүр бою кала берет» дегендей, кыргыз элинин кылымдарды карыткан маданий мурастарынын аймакта туризмди өнүктүрүүдө алган ордун жана өлкөдө маданий туризмди өнүктүрүүгө таасирин тийгизген негизги факторлорун ачып көрсөтүү, макаланын негизги милдети болуп саналат.

Негизги сөздөр: маданий туризм, маданият, туристтер, эстеликтер, Кыргызстан, мурастар, факторлор.

В статье рассматриваются общие сведения о культурном туризме в целом, а также основные факторы, являющиеся предпосылкой развитию культурного туризма в Кыргызстане: культурное наследие, современная кыргызская культура, глобальные и инфраструктурные факторы культуры, брендинг и реклама, трудовые и этические факторы, мероприятия, способствующие развитию культурного туризма. В развитии туризма важнейшую роль, наряду с природными условиями играют историко-культурные факторы. Согласно высказыванию великого писателя, известного сына кыргызского народа Ч.Айтматова: «Культура – это то, что останется, а все остальное уйдет, как и положено в этом приходящем и уходящем мире», великое наследие кыргызского народа, прошедшего через многие столетия, является как главным условием развития туризма в регионе, так и ресурсом, откуда можно бесконечно черпать возможности для развития культурного туризма в стране. В этом и заключается цель данной статьи.

Ключевые слова: культурный туризм, культура, туристы, памятники, Кыргызстан, наследие, факторы.

The article discusses general information about cultural tourism in general, as well as the main factors that are a prerequisite for the development of cultural tourism in Kyrgyzstan: cultural heritage, modern Kyrgyz culture, global and infrastructural factors of culture, branding and advertising, labor and ethical factors, events conducive to development cultural tourism. Along with the natural conditions, historical and cultural factors play an important role in the development of tourism. According to the statement of the great writer, the famous son of the Kyrgyz people Ch. Aytmatov: «Culture is what will remain and everything else will go away, as it should be in this coming and going world», as the main condition for the development of tourism in the region, as well as a resource where you can endlessly draw opportunities for the development of cultural tourism in the country. That is the purpose of this article.

Key words: cultural tourism, culture, tourists, monuments, Kyrgyzstan, heritage, factors.

Маданий туризм боюнча жалпы түшүнүк. Бүткүл дүйнөлүк туристик уюмдун аныктамасы боюнча, маданий туризм – бул адамдардын бир жерден экинчи жерге жалаң гана маданий мотивациянын негизинде жүргүзүлүп, төмөнкү формадагы саякаттар кирет:

- Таанып-билүүчү турлар;
- Маданий жерлерди көрүү максатындагы турлар;
- Маданий окуяларга жана фестивалдарга катышуу;
- Жергиликтүү элдин улуттук каада-салттары, көркөм өнөрүн жана фольклорун изилдөө.

Туризмдин өнүгүүсү жана жаңы туризмдин түрлөрүнүн пайда болушунун негизинде, маданий туризмге болгон түшүнүктөр жаныланды жана конкреттешилди. Азыркы кезде маданий туризм бул – адамдык керектөөлөрүн канааттандыруу максатында өзүнүн маданий деңгээлин өстүрүү жана жаңы билим,

тажрыйба алуу, башка элдер менен таанышуу максатын көздөгөн жеке инсандын бир жерден экинчи жерге баруусу айтылат.

Маданий туризм дүйнөлүк туристик багыттардын ичинен эң негизги орунду ээлейт. Бүткүл дүйнөлүк туристик уюмдун маалыматы боюнча дүйнөдө маданий-таанып билүүчүлүк максатта саякаттаган туристтер, жалпы туристтердин санынын 25%ын түзөт. Маданий туризмди өнүгүшүнө Бүткүл дүйнөлүк туристик уюм менен ЮНЕСКОнун кошкон салымы чоң. Алар Бүткүл дүйнөлүк маданий мурастаргы объектилерди эсепке алып, маданий туризмдин программаларын биргелешип түзүүгө катышышат. Борбордук Азиянын аймагын камтыган “Улуу Жибек Жолу” программасы иштелип чыкты. Туристтер үчүн Африкада “Кулдардын жолу” аттуу программа кайрадан иштелип жатат. Бириккен ЮНЕСКОнун таасири астында көпчүлүк университеттерде, маданий туризмдеги туристтердин агымдарын башкарууну окутуу максатында маданий туризм кафедралары ачылууда [1, 89-95-бб.].

Маданий туризмди өнүктүрүүдөгү негизги факторлор. Кыргызстанда маданий-таанып билүүчүлүк туризм приоритеттүү түрлөрдүн катарына кирип, мамлекеттин алдында өнүккөн туристтик аймактарды түзүү милдеттери турат. Бул процесстерге аймактын ар кандай ички жана тышкы факторлору таасирин тийгизет. Алардын ар бирине токтолуп кетсек.

Маданий мурастар. Кыргызстанда маданий-таанып билүүчүлүк туризмди өнүктүрүүнүн негизги факторлорунун катарына кирет. Анткени, туристтердин маданий объектилерге баруусунун себеби – бул байыркы кыргыз элинин маданияты менен таанышуу болуп эсептелет.

Кыргызстандын улуттук тарыхында жана маданиятында өзгөчө мааниге ээ тарыхый, археологиялык, архитектура жана шаар куруу, монументалдык искусствонун 2 миңдей кыймылсыз эстеликтери бар. Алардын ичинен 583 объект Кыргыз Республикасынын республикалык маанидеги тарыхый жана маданий эстеликтеринин мамлекеттик тизмесине кирген. Кыргызстанда эң маанилүү тарыхый-маданий объектилердин ичинен ЮНЕСКОнун материалдык маданий мурас тизмесине 2009-жылы “Сулайман-Тоо” улуттук тарыхый-археологиялык музей-комплексі киргизилген. 2014-жылы Кызыл-Суу (Невакет), “Ак-Бешим” (Суяб) шаар чалдыбарлары жана “Бурана” республикалык археология-архитектуралык музей комплекс-мунарасы киргизилген.

Учурда ЮНЕСКОнун материалдык маданий му-

рас тизмесине “Жибек Жолу” номинациясынын алкагында төмөнкү эстеликтер даярдалууда:

✓ Өзгөн шаарындагы археология-архитектуралык музей-комплекс;

✓ Оштун Кара-Суу районундагы Мады шаар чалдыбары;

✓ Ала-Бука районунун Сафид-Булан шаарындагы мамлекеттик “Шах-Фазиль” тарыхый-маданий музей-коругу;

✓ Чаткал районундагы Идрис пайгамбардын күмбөзү менен Күлбөсхан шаар чалдыбары;

✓ Талас облусундагы “Манас Ордо” улуттук комплекси;

✓ Ат-Башы районундагы Таш-Рабат жана Кошой коргон эстеликтери;

✓ Кочкор өрөөнүндөгү эстеликтер;

✓ Тоң районундагы Кан-Дөбө шаар чалдыбар.

Кыргызстандын Улуу жибек жолуна байланышкан байыркы тарыхы бар. Кыргызстандын аймагы чыгышты батыш менен байланыштырган көпүрөгө айланган. Бул жер аркылуу байыркы кербен жолунун үч бутагы – Теңир-Тоо менен Памирдин бийик дабандарын ашкан – Памир-Алай, түштүк жана түндүк бутактары өткөн. Кыргызстандын аймагы эзелтеден эле өнүккөн борбордук азиялык чөлкөмгө кирип, эл аралык соода катнашынын жолундагы негизги өткөөл база болуп калган. Улуу Жибек жолунун чыгыш менен батыштын маданиятын эриш-аркак айкалыштырганын кыргыз элинин салт-санааларынан, материалдык маданиятынан көрүүгө болот [2].

Азыркы кыргыз маданияты. Акыркы жылдары Кыргызстанда көп сандаган жаңы маданий иш-чаралар жүргүзүлүп көптөгөн маданий-туристтик объектилер ачылууда. Буга мисал болуп Чолпон-Ата шаарында орун алган Ч.Айтматов атындагы «Рух Ордо» этнокомплексі, Бишкек шаарындагы “Кыргыз айылы”, “Супара” этнографиялык комплекстери жана башка маданий объектилер эсептелет.

Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары – бул Кыргыз мамлекетинин эл аралык деңгээлдеги эң ири долбоор. Көчмөн цивилизациясынын маданиятын жандандырып жана сактап калуу максатында 2012-жылы Кыргыз Өкмөтү тарабынан демилгеленген.

Биринчи “Бүткүл Дүйнөлүк көчмөндөр оюну” 2014-жылы 9-14-сентябрда Ысык-Көл областындагы Чолпон-Ата шаарында өтүп, бул оюнга 19 мамлекеттен келип, катышкандардын саны 771 киши болсо, алардын 583 спортсмендер, 188 машыктыруучулар жана судьялар болгон. Маданий программалардын катышуучулары 1200 кишиге жетип, 40 мамлекетке

телерадиоберүүлөр менен коштолуп, 230 000 000 аудиторияны камтыган.

Экинчи “Бүткүл Дүйнөлүк көчмөндөр оюну” 2016-жылы 3-сентябрдан 8-сентябрга чейин Чолпон-Ата шаарында өтүп, анда 62 мамлекеттен 1200 спортчу күч сынашты. Мелдештер этносспорт оюндарынын 26 түрлөрүнөн өткөрүлдү. ТВ берүүлөр 500 млн көрүүчүнү камтыган.

Ал эми үчүнчү Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары дагы 2018-жылы 2-сентябрдан 8-сентябрга чейин Ысык-Көл облусуна караштуу Чолпон-Ата шаарында болуп мелдештер 37 этносспорт оюндарынын түрүнөн өткөрүлүп, 78 мамлекеттен 3000 спортчу күч сынашты [3].

Инфраструктуралык фактор (же глобалдуу маданияттын фактору). Туризмди өнүктүрүүнүн дүйнөлүк (Батыш жана Чыгыш өлкөлөрүндөгү) тажрыйбасын карасак, Кыргызстанда маданий туризмди өнүктүрүү белгиленген стандарт менен жүргүзүү зарыл.

Бул өз кезегинде, аймакта маданий туризмди өнүктүрүү үчүн, туристик процесстердин негизги элементтери болгон сапаттуу транспорттук инфраструктура, жергиликтүү элдердин туристерге кылган жакшы мамилеси, туристик тармакта иштеген адамдардын коммуникациялык жөндөмдүүлүгү жана чет тилдерин билүүсү, кылмыштуулуктун (негизгиси чет элдик жарандарга) аздыгы, келген туристтерди өзүнө тарткан кооз маданий объектилердин болушу менен мүнөздөлөт.

Брендинг жана жарнама. Кыргызстанда маданий туризмди, мамлекеттик органдар тарабынан масштабдуу брендингтик саясат жана туристик компаниялар тарабынан мыкты иштелген жарнамасыз өнүктүрүү мүмкүн эмес. Ал үчүн мамлекет жана коомдук-бизнес тарабынан маданий туризмди өнүктүрүүгө пландалган конкреттүү туристик объектилерди аныктоо керек. Азыркы кезде дүйнө жүзүндө Кыргызстандын бренди болуп салттуу түрдө “*Кыргызстан* – асман тиреген тоолор өлкөсү” болсо, КМШ мамлекеттери үчүн “Ысык-Көлдүн өлкөсү” катары таанылып келет. Ал эми маданий туризмдин бренди катары кыргыздын боз үйү, ак калпагы, адабияты, салт-санааларын жана маданий баалуулуктарын камтыган “Манас” эпосун кароо эн биринчи жасалган кадамдардын бири болушу керек.

Дүйнөлүк мааниге ээ болгон, кылымдарды карыта жашап, колдогу көр оокатты эмес, көкүрөк-көөдөндөгү жан байлыкты туу туткан көчмөн кыргыз элинин бүтүндөй дүйнө таанымын, жашоо тиричилиги менен салт-санаасын “Манас, Семетей, Сейтек” эпикалык

үчилтиги 2013-жылдын 4-декабрында жалпы адамзаттын материалдык эмес маданий мурасы деп таанылып, ЮНЕСКОнун тизмесине киргизилген.

Ал эми 2012-жылы бул тизмеге ала кийиз менен шырдак кирсе, 2014-жылдын 27-ноябрында Кыргызстан менен Казакстандын атынан боз үй даярдоо боюнча салттуу билим жана ыкмалар адамзаттын жалпы байлыгы катары бааланып, келерки каадам, кыргыз-казак элине орток “Айтыш” өнөрүнүн адамзаттын материалдык эмес маданий мурасынын тизмесине кирди. Мындан тышкары, кыргыздын улуттук баш кийимдери – калпак менен элечек жана “Салбурун” оюну даярдалып жатат.

Ушундан улам, аймактын маданий саясаттын негизги багыттарынын бири бул – жаңы маданий бренди түзүү боюнча долбоорлорду колдоо жана аларды бүткүл дүйнөгө таратуу болуп саналат.

Эмгек ресурстары. Кыргызстанда туризмди өнүктүрүүдө, туристер менен байланыш түзүп, аларга эс алууну уюштурган профессионалдуу экскурсоводдор, гидтер, турак-жай жана башка кызматкерлердин керектелиши менен байланышкан. Тилекке каршы, өлкөбүздө туризм адистерин даярдаган окуу жайлардын көптүгүнө карабастан, туризм тармагында жогорку деңгээлдеги кадр маселеси чечилбей келүүдө. Бул маселени чечүү үчүн туризм жакшы өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасын эске алып, кесиптик сертификация жана кесиптик өзүн-өзү жөнгө салуу иштерин күчөтүү керек. Профессионалдуу кызматкерлерди даярдоо үчүн мамлекет менен бирге иш алып барган туризм тармагындагы ассоциацияларды уюштуруу болуп саналат [4, 3-9-бб.].

Этикалык фактор. Акыркы жылдары чет өлкөлүктөр Кыргыз Республикасы тууралуу көптөгөн маалыматтарга ээ болуп, өлкөбүздүн кооздугу, элинин меймандостугу тууралуу көптөгөн дүйнөлүк маалымат каражаттарына жазылып, туристтердин көп келишине шарт түзүлүп жатат. Туристтердин көбү үчүн цивилизация жете элек жерлер кызык болуп, ата-бабалардан калган боз үйү, улуттук тамак аш жана салт-санаага болгон кызыгуулар көбөйүүдө. Бул маалыматтарды эске алып, чет элдик туристтердин өлкөгө болгон ишенимин бекемдөө үчүн Бүткүл дүйнөлүк туристтик уюм тарабынан иштелип чыккан туристик этиканын нормативдик принциптеринин бекитүү зарылдыгы келип чыгат [6, 156-157-бб.].

Маданий туризмди өнүктүрүүдөгү иш-чаралар. Кыргызстан акыркы жылдардагы кыйынчылык мезгилдерге карабастан маданий туризмди өнүктүрүү жана өлкөдөгү тарыхый-маданий баалуулуктарды сактоо үчүн көп иш аракеттер жасалды.

Тарыхый-маданий баалуулуктар – маданий байлыктардын объектилери: калктын жашоосундагы тарыхый окуяларга, коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө, материалдык жана рухий чыгармачылыкка байланышкан, тарыхый, илимий, көркөм же башка маданий баалуулуктарды камтыган курулмалар, эстелик жайлар жана буюм заттар.

Кыргыз Республикасында 2003-жылы кабыл алынган, маданий мурастарды коргоо боюнча ЮНЕСКОнун Конвенциясын ишке ашыруу максатында ар кандай иш-чаралар жасалган. Өлкөдө маданий-тарыхый мурастарды коргоо максатында бир катар маанилүү закондор кабыл алынган. 2007-жылы «Салттуу билимдерди коргоо жөнүндө мыйзамы», 2009-жылы кабыл алынган «Маданият жөнүндө мыйзам», кабыл алынып негизги принциптери маданий баалуулуктарды сактоо, жайылтуу жана ошондой эле аларды пайдаланууда жарандардын тең укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн камтыган.

2011-жылдын 9-июнунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенеш тарабынан кабыл алынган «Манас эпосу жөнүндө» мыйзамына ылайык, кыргыз элинин кайталангыс руханий мурасы «Манас» эпосунун үчилтигин («Манас», «Семетей», «Сейтек») сактоо, өнүктүрүү жана жайылтуудагы маселелерди жөнгө салуу жолдору каралган.

2012-жылдын 28-июнунда кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын материалдык эмес маданий мурастары жөнүндө» Мыйзамы жана ушул эле жылдын январь айында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому, Кыргыз Республикасынын материалдык эмес маданий мурастарды изилдөө, жайылтуу жана коргоо жөнүндө, Улуттук программасы кабыл алынган. Программанын негизги максаты, улуттук маданий баалуулуктарды жайылтуу жаш муундардын руханий жан дүйнөсүн байытуу жана кыргыз элинин ынтымагын бекемдөө жолдору каралган [6].

Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаевдин жарлыгы менен 2016-жыл “Тарых жана маданият жылы” деп жарыяланып, Кыргызстандын тарыхын жана маданиятын иликтөө,

жайылтуу иштерин жүргүзүү, маданий мурас эстеликтерин сактоо, тарых жана маданият боюнча тасмаларды тартуу жана ички туризмдин маршруттарын өнүктүрүү иштери жүргүзүлдү.

Өлкөбүздүн улуттук каада-салттарына, маданиятына кызыккан туристер маданий экскурсияларды тандап алышат. Бул экскурсиялар архитектуралык жана тарыхый эстеликтерди, маданий чиркөөлөрдү, мемориалдык комплекстерди тааныштыруу менен жүргүзүлөт. Экскурсиялык турларды түзүүдө, жаратылышты жана маданий-тарыхый эстеликтерди айкалыштырып, турларды тейлөөдө улуттук каада-салттарды колдонуу менен активдүү эс алуунун күйөрмандарынын арасында, экскурсиялык турлардын туруктуу популярдуулугун камсыз кылууга болот. Ошондуктан, маданий мурастар өлөдө туризмди өнүктүрүүдө негизги орунду ээлеп, ал кыргыз элинин рухун көтөрүү, улуттук сезимди жандандырууда зор таасирин тийгизет.

Ошентип, өлкөдө маданий туризмди өнүктүрүүнүн негизги факторлору – бул маданий мурастар, азыркы кыргыз маданияты жана глобалдуу (дүйнөлүк) маданият болсо, ал эми жогоруда аталган калган факторлор экинчи даражадагы кошумча факторлор катары кароого болот.

Адабияттар:

1. Бегалиева А.С. Сохранение уникального культурного наследия – атрибут успеха туризма 2011. / Научный журнал “Вопросы истории Кыргызстана”, №2. - С.89-95.
2. <http://sputnik.kg/infographics/20151204/1020628948.htm> Кыргыздардын маданий мурастары (кирүү күнү 22.04 2019).
3. <http://worldnomadgames.com/kg/> Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары. (кирүү күнү 19.04 2019).
4. Комиссаров В.А., Йен Клейтор. Основные проблемы туристической отрасли Кыргызстана. / Сборник Туризм Кыргызстана, №6. - Бишкек, 2011. - С. 3-9.
5. Низамбиев. А. Рекреационный комплекс Кыргызстана. / Реалии и перспективы. - Бишкек, 1998. - С. 156-157.
6. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/97268> Кыргыз Республикасынын тарыхый-маданий мурастарын коргоо жана пайдалануу боюнча 2015-2020-жылдарга карата концепция (кирүү күнү 19.04 2019).